

БУКОВИНСЬКИЙ КОСТЮМ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В КОЛЕКЦІЇ ДЕРЖАВНОГО МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ НАН УКРАЇНИ

Романа Кобальчинська (м. Київ)

Народний одяг – один з основних компонентів матеріальної культури України. У Державному музеї народної архітектури та побуту НАН України зібрані українські костюми з різних етнографічних районів України.

Традиційний одяг Буковини посідає значне місце у фондах Музею, привертає увагу своєю самобутністю, високою майстерністю виконання і свідчить про невичерпну творчу фантазію народних умільців.

Основних складових частини народної носії українців Буковини у фондах нараховується 1200 одиниць, і вони становлять чотири комплекси локальних костюмів: Буковинського Поділля, Верхнього Буковинського Попруття, Буковинського Прикарпаття і Буковинської Гуцульщини.

Комплекс жіночого традиційного костюму цих регіонів складається із сорочки, поясного одягу в одноплановому вигляді – “горботки”, “фоти”, “запаски”, “бурунчука”, “ріклі”-сукні, спідниці, плечового одягу, шкіряної (овечої) безрукавки, кептаря, “минтяна”, “цурканки”, сердака, манти та кожуха.

Доповнювальним елементом народного костюму українців Буковинського краю були головні убори, пояси, взуття та прикраси.

Основою жіночого костюму є біла полотняна сорочка. За кроєм на Буковині розрізняють сорочки-“морщинки”, тунікоподібні та на кокетці з круглим або квадратним вирізом, прикрашеним вишивкою шовковими нитками, муліне, бісером, “цятками” та металевими пластинками – “лелітками”.

Більш давньою за кроєм вважається сорочка із суцільним рукавом “морщинка”, сорочка зі вставкою, “плечикова”, “рукав’янка”. Вона побутувала по всій Буковині (долинній, підгірній,

гірській) і була двох видів – “безполикова” і “поликова”. У безполиковій основні частини станка збиралися зверху на шнурівку, утворюючи виріз з численними складками. Таких сорочок багато в музейній колекції. У поликовій сорочці складки на вирізі зшивалися у стійку шириною 1 см. Нижній край рукава сорочки-“морщинки” збирався у “чохла”, у “зморшку” і обшивався швом “увиваночка”.

На Буковинському Поділлі були поширені “морщинки” з дуже високими поликами, подекуди аж до 20 см. Їх обшивали “облямівкою”, що утворювала рамку. Візерунки поликів мають вигляд суцільно заповненого орнаменту з поперечними смугами ланцюжкових та геометричних композицій, часто перемежованих лелітками або цятками. Під поликами у верхній частині рукава вшивалася смуга – “морщинка”. Вона мала геометричний орнамент, який відрізнявся від візерунку полика і нижньої частини рукава.

Дуже різноманітним було оздоблення вишивкою нижньої частини рукава. На сорочках зі збірки Музею маємо три види такого оформлення: розміщення вишитих частин вертикальними смугами, у більшості середня смуга була ширша від двох бокових; композиція із навкісних смуг – “скосики”, скісний рукав, “костиший” стовп; горизонтальні та вертикальні смуги геометричного чи рослинного орнаменту. Вишивка нагрудної частини сорочки складалася із 2–4-х вертикальних смуг, які розміщувалися по обидва боки пазушного вирізу і продовжувалися на спині сорочки. У “морщинках” без пазушного вирізу орнаментальні смуги були справа і зліва.

На сорочках кін. ХІХ ст. переважають геометричні орнаменти – ромби, трикутники, квадрати, прямі і криві

лінії, кола, розетки. На Буковинській Гуцульщині в таких композиціях центральне місце займає хрест – давній символ сонця, а найбільш поширеними є ром та ромб з гачками, який ще називають “баранячі ріжки”, “кучері” і “завиті кучері”.

Сорочки поч. ХХ ст. у колекції Музею вирізняються традиційними орнаментами, але геометричний частково замінюється рослинним. Також спрощуються техніки вишивки. Основні з них – настилування, хрест, мережка, “гаклювання”, вишивка бісером.

Сорочки тунікоподібного крою побутували в передгірній частині Буковини і, як буденні, – в низинних та гірських районах. Такі вироби мають виріз горловини різної форми. Круглий – найдавніший. Від нього вниз у сторону грудей робили розріз для пазухи, іноді пришивали ще й комір. Рукави були вільнозакінченними або зібраними в “чохлу” (в решітку, манжет або з фалдами).

Особливо запам’ятовуються своєю орнаментикою сорочки тунікоподібного крою з Верхнього Попруття. Для цього регіону характерна багата вишивка різнокольоровими нитками або бісером – “цятками”. Сорочки з таким оздобленням з’явилися у кін. ХІХ – на поч. ХХ ст. Орнаментику всього поля рукавів утворюють рослинні мотиви, переважно квіткові, основні елементи яких – “ружа”, “шустки” – дрібні квіточки, пуп’янки в різних варіаціях.

У кін. ХІХ ст. на Хотинщині, Сторожинеччині з’явилися сорочки на кокетці як вплив міської моди. Вони шилися з двох полотниць, у верхній частині передньої полочки і спини мали кокетку. Виріз горловини був круглий або квадратний, рукави широкі, вільні або на манжетах. Кокетка зшита стрічковими складочками, “фалдочками”. Вишивка в таких сорочках розміщувалася повздовжніми смугами, у вигляді букета на грудях, та геометричними смужками на кокетці.

Основними кольорами для візерунку вишивки слугували вишневий, бордовий, рожевий, червоний, малиновий з одного боку та темно-зелений з іншо-

го. Крім поліхромії, на Буковині побутували й монохромні вишивки. Так, на Кіцманщині виготовляли сорочки – “чорнявки”, а на Сторожинеччині та Новоселиччині – вироби з вишивкою білим по білому.

Отже, натільний одяг Буковини вирізняється різноманітністю крою сорочок та їх оздоблення, вишивкою різнокольоровими і однотонними нитками та цятками. В орнаментиці трапляється як геометричний, так і рослинний орнамент.

Серед поясного жіночого одягу зустрічаються: одноплатова обгортка – “горботка”, “опинка”, “фота”, “бурундук”, “гопанка” та двоплатова – “запаска”, спідниця-“рікля” та фартук. “Горботка”, “опинка”, “гопанка” були поширені в рівнинній та передгірній частині краю і мали вигляд прямокутного полотнища чорного кольору, витканого з овечої вовни. Воно умовно ділилося на три частини. Дві крайні попередниці орнаментувалися вертикальними смугами і при обгортанні становили перед “горботки”, а середнє поле залишалось чорним, без узорів. З обох боків полотнища розміщені горизонтальні смуги – “бати”, “канти”, “піснявки” червоного або зеленого кольору, а сусідні з ними вузькі смуги інших кольорів – “заснівки”. З одного краю “бата” була червоного кольору, а з другого – зеленого. На поч. ХХ ст. у передгірній зоні Буковини з’явилися бати, які поєднували три кольори: синій, жовтий, червоний або зелений. Способи розміщення орнаментів на вертикальних смугах попередниць “горботок” різні. На “горботках” кін. ХІХ ст. відстань між смугами складає 5–6 см, а на поч. ХХ ст. вона звужується, також з’явилися забирані “горбочки”, оздоблені рослинним орнаментом у “ружі”, виноград, “хмелик”.

Дівчата і молодіці носили “горботки” яскравих відтінків і орнаментів, а старші жінки – темніші, “вмерлого цвіту”.

Нижній кут попередниці дівчата заковували під пояс з лівого боку, а жінки – з правого. У рівнинній і підгірній частині Буковини заковували обидві попередниці, у результаті ззаду утво-

рювався залом – “хвіст”. Але коли йшли до церкви, “горботок” не закачували.

У гірській Буковині зустрічаються “горботки” двох видів. Перший – запаски, в яких заткане все поле, і другий – обгортки, які ще називають “опинками”, вони тридільні, лише задня їх частина виглядає значно вужчою від аналогічних виробів долинних районів. У долинних районах такі опинки називалися “гопанками”.

На Буковинській Гуцульщині жінки носили двоплатові запаски, для виготовлення яких використовувалися вовняні та шовкові нитки і сухозлоть. На Кіцманщині дівчата і молодиці одягали ще фоту з фустами, півфоту, бурундук. Фота – це прямокутне полотнище з тонкої шерстяної тканини чорного кольору фабричного виробництва із широкими смугами вишневого і вузькими білого кольору.

На поч. ХХ ст. різновидом поясного одягу українців передгірної та рівнинної зони Буковини була “рікля”. Шили її з фабричної однотонної тканини (шовку або оксамиту). Вона складалася з ліфа і розширеної від талії спідниці. Рікля вважалася святковим одягом та складовою частиною весільного вбрання.

Плечовий одяг українців Буковини складали кептарі, кожухи, сердаки, манти.

Кептарі в долинній і в більшій частині підгірної зони виготовлялися з плечовим швом та невисоким стоячим коміром, розширювалися до низу і досягали стегон. На Кіцманщині та Заставнівщині побутовали кептарі тунікоподібного крою зі значним розширенням донизу, їх називали “мінтянами”. При оздобленні цих виробів використовувалося хутро тхора, куніці. Як чоловічі, так і жіночі мінтяни прикрашалися аплікацією зі шкіри у вигляді кучерів та косиць і однотонної вишивки на швах.

На Буковинському Поділлі був популярним “перегинковий” прямоспинний кептар зі стоячим коміром та спущеними плечима, з аплікацією та вишивкою.

У фондах Музею є кептарі з підгірної та рівнинної частини, обшиті чорним або сірим смушевим хутром одно-

денного ягняти, а також тканим, насильним смушком – “перзіаном” з чорних вовняних ниток. Такі вироби вишивалися нитками та бісером. Орнамент у основному рослинний.

Кожухи на Буковині за кроєм поділяються на довгі і короткі. Чоловічі мало відрізняються від жіночих, хіба що вони трохи коротші. Короткі кожухи сягали нижче пояса, а довгі – нижче колін. Також побутовали бужі з відрізною талією. Прикрашалися ці вироби різнокольоровою шнурівкою (у гірській зоні), аплікацією зі шкіри (в “зубці” і “зигзаги”). Часто на полах краї обшивалися хутром тхора. Лише заможні селяни могли дозволити собі такі кожухи, бо: “То є добрий ґазда, що файний кожух має”.

У 40 х рр. ХХ ст. в передгір’ї та долинних селах шили прямоспинні кожухи, які застібалися на гудзики і мали дві скісні кишені. Були вони темно-коричневого або білого кольору. Стійка, комір і рукави обрамлювалися смушком. Такі кожухи не вишивали.

Традиційним плечовим одягом на Буковині також був сукняний сердак тунікоподібного крою, із клинцями, із широкими рукавами та невисоким коміром-стійкою. Одягали його поверх кептаря, прикрашали вишивкою, китицями, плетеним шнуром. Вишивали різнокольоровими нитками, використовуючи мотиви як рослинного, так і геометричного орнаменту. Найбільш яскравими і колоритними в Музейній колекції є гуцульські сердаки (Вижницького і Путивльського р-нів). На Хотинщині їх ще називали “сірійками”, “суманами”.

Із сер. ХІХ і в першій пол. ХХ ст. в українських селах Буковини широко побутовали “манти” – сукняні плащі з коміром, який утворював накриття для голови – “капак”. Одягали манту поверх кожуха або сердака. Оздоблювали її вишивкою та шнурами. В колекції Музею є сірі і білі манти. У Гуцульській Буковині також відома “тугтя” – плечовий святковий одяг розпашного крою з капакком.

Обов’язковим аксесуаром у народ-

ному одязі на Буковині були пояси, їх ще називали “окравками”, “крайками”, “попружками”, “байорками”, “кінгами”. За характером орнаментики пояси поділяються на поздовжні, поперечні і клітинкові. Для цих виробів долинних і підгірних районах характерні поєднання вишневого і чорного кольорів. Крайкам гірських районів притаманні поздовжні та горизонтальні різнокольорові смуги. Орнаменти на святкових поясах склалися з ромбів, трикутників, хвилеподібних ліній. Ширина чоловічих поясів дорівнювали 10–20 см, довжина – 2,5 м, а жіночих 4–8 см при довжині 2,5–3,5 м.

На Буковинській Гуцульщині з давніх часів відомий широкий шкіряний пояс – “черес”. Його ширина становила 30–40 см. Застібався він на 3–6 пряжок, оздоблювався тисненням, цвяшками і кишеньками, був гордістю гуцула і ознакою статку газди.

Традиційним головним убором жінок слугували рушники, намітки, перемітки. Бурундуковий рушник – прямокутне полотнище із тканим візерунком на краях, які оздоблювалися вишивкою, бісером та лелітками. Орнамент побутував як рослинний так і геометричний. Рушник зав’язувався декількома способами: на фес, мисочку, коробку, на шнурівку.

Дівочі головні убори Буковини дуже різноманітні та яскраві. Найбільш типові – “карабуля”, “дъорданник”, “кода”, “капелюшиння”, “коробка”. Колекцію дівочих головних уборів Музею складають “капелюшний”, “дъорданики” і коробка з барвінковим вінком. “Капелюшиння” має вигляд корони з підвищеною центральною частиною. На картонну основу, обтягнену червоною тканиною, нашиті квіти різних кольорів, ґердани та нанизані на тасьму монети – “марочки”. “Дъорданник” – головний убір дівчат передгірної частини Буковинського краю. Він має форму, подібну до “капелюшиння”, тільки центральну верхню частину дъорданника заповнюють нашитими штучними квітами. Основа картонна, обшивається малими “йор-

данками” – вузькими ґерданами. Ззаду пришиті стрічки.

Серед жіночих прикрас на Буковині вирізнялися “ґерданики”, “басми”, “вівсьорики”, які були бісерними нагрудними і шийними прикрасами як для жінок, так і чоловіків. “Басма” має вигляд довгої стрічки з нанизаним кольоровим бісером, кінці якої з’єднані між собою, і на місці їх з’єднання закріплене невеличке люстерко.

Жіночі ґердани робили у вигляді вузької стрічки з нанизаним різнокольоровим бісером, викладеним геометричним і рослинним орнаментом.

Давньою традиційною прикрасою буковинців з гірських районів були згарди – нанизані на ланцюжок хрестики.

У рівнинних та передгірних районах краю також відомі “салби” – нашійні прикраси, що склалися з 9 до 45 монет, нашитих на полотнину чи на оксамит. Насиляли їх у 7, 9, 11 рядків на витий ланцюжок, а зверху пришивали ґердан.

В усіх районах Буковини були поширені натуральні коралі, фабричне намисто, “пацьорки”, “лускавки”, перли та завезені венецькі “пацьорки”.

Найпоширенішим взуттям як у свята, так і в будні були постолі, “морщинки”, сирівці. Популярні на Буковині жіночі чоботи “чорнобривці” із жовтими халявами і чорними передками, які оздоблювалися вистрочкою та цвяшками. Суто чоловічими були “рісовані” чоботи, нижня частина халяви яких складалася у постійні складки. Носили їх у передгірній зоні.

Жінки взувались також у черевики на невисоких “обцасах”, які застібалися на 20–25 гудзиків, оздоблювалися аплікацією та вистрочкою.

Комплекс чоловічого традиційного костюму Буковини складався із сорочки, поясного одягу – “портяниці”, “гачів”, “мишини”; плечового вбрання – кептара, сердака, манти і кожуха.

Колекція чоловічого одягу у фондах Музею нечисельна. Окремі компоненти експонатів майже не різняться за кроєм і оздобою від жіночого, хіба лише тим, що менш оздоблені і коротші.

Чоловічі сорочки Буковини здебільшого були тунікоподібного крою, їх шили з одного спільного полотнища і носили навипуск. Ці вироби рівнинної частини Буковини були довгими, до колін, із широкими рукавами, в гуцулів сорочка була коротшою, із зібраними рукавами і з обох боків мала "клиння".

Традиційною формою вирізу була кругла горловина із пазушним розрізом посередині. З кін. ХХ ст. крій змінюється – з'являється комір стійка або ж відкладний комір, довжина коротшає, з'являються рукави на "чохлах" або манжетах. Святкові сорочки вишивалися багатим орнаментом навколо пазушного розрізу, з країв рукавів та подолу. Поділ та рукави мережили – "циркували". Такі вироби з поліхромною вишивкою побутовали в гірській і передгірній зоні, монохромні – у долинній. Орнамент здебільшого геометричний та рослинний.

Поясним одягом чоловіків були вузькі полотняні штани білого кольору –

"поркениці", "портяниці", "гатки". Вони кроїлися з розрізом спереду і без нього. Склалися "портяниці" з холошень, клину та очкура. Низ холошень "обкалювали" чи мережили, святкові ж по бічних швах вишивали.

У холодну пору року чоловіки одягали суконні штани – "гачі" білого, сірого або червоного кольорів. По низу холошень та вздовж бокових швів гачі вишивали однотонними нитками. На Буковинській Гуцульщині їх називали "холошнями", "крашеницями".

Колекція буковинського костюму кін. ХІХ – поч. ХХ ст. у Державному музеї народної архітектури та побуту НАН України становить чотири локальні костюмні комплекси українського народного вбрання цього регіону. Вона є невичерпною скарбницею для вивчення народного одягу і має важливе практичне значення у галузі художнього моделювання побутового і сценічного одягу.

ЗБЕРЕЖЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ЕКСПОЗИЦІЇ ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКОГО МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ

Ганна Козій (м. Переяслав-Хмельницький)

На початку 60-х рр. ХХ ст. розпочався новий етап у музейному будівництві України зі створення музеїв під відкритим небом – найбільш ефективного способу популяризації і збереження етнографічної спадщини, найраціональнішої і найдієвішої форми комплексної демонстрації пам'яток народної архітектури, предметів побуту та вжитку, знарядь праці, творів народного мистецтва в природному середовищі.

Одним із перших скансенів в Україні став Переяслав-Хмельницький музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. Досвід створення подібних музеїв у колишньому СРСР

був невеликий, методика побудови експозицій просто неба потребувала солідної науково-теоретичної бази. Творці нашого Музею йшли неторованими стежками. Вчена рада під керівництвом М. І. Сікорського обрала оптимальний варіант проекту майбутнього музею. У його основу було закладено історико-етнографічний принцип, апробований на той час небагатьма музеями.

Проаналізувавши результати археологічних досліджень, що проводилися у Переяслав-Хмельницькому в 40–50-х рр. ХХ ст., матеріали етнографічних експедицій у місті та районі в 50-х – на поч. 60-х рр. ХХ ст. та застосувавши досвід